

TARTALOMJEGYZÉK

Ladányi Mihály:	Agglegény esti védőbeszéde, avagy reflexió a közösségi társadalom alakulásáról	2. old.
Czabán László:	A Marshall-terv	3. old.
Dévai Katalin – Thoma László:	Vita a Fordulat és reform c. anyagról	12. old.
Tasy Zsigmond:	A munka kettős jellege és az árutermelő munka kettős jellege	17. old
Artner Annamária:	Adalék a nem IMF-konform brazil stabilizációs program megítéléséhez	20. old.
John Lennon:	Képzeld el!	32. old.

AGGLEGÉNY ESTI VÉDŐBESZÉDE
AVAGY
REFLEXIÓ A KÖZÖSSÉGI TÁRSADALOM ALAKULÁSÁRÓL

Ma
nem
mostam
lábat.

Ma nem mostam lábat.

Tegnap
sem
mostam
lábat.

Tegnap sem mostam lábat.

De hát
nem is olyan
sokat
megyünk mi
agglegények
nők után,
hogy

minden nap lábat kellene mosni.

/Ladányi Mihály/

CZABÁN LÁSZLÓ:

A MARSHALL-TERV
(az előző számban megkezdett írás folytatása)

A Marshall-tervet tehát az amerikai monopoltóke világlobalmi törekvései hozták létre. A folyamatot döntő módon meggyorsította a fenyegető gazdasági válság és a népi demokratikus forradalmak lehetősége Nyugat-Európában.

A Marshall-terv

1947. augusztusában a nyugat-európai országok egy bizottságot állítottak fel, hogy megállapítsák, mekkora az a segély, amekkorára Európának szüksége van az újjáépítéshez. (Nagyjából ebben az időszakban szünteti meg a részvételét a tárgyalásokban a Szovjetunió, miután felismeri, hogy a Marshall-terv nem egyéb, mint az amerikai imperializmus behatolásának eszköze.) Augusztus végére sikerül összeállítaniuk egy tervet, amely 4 éves újjáépítési periódussal számol 29,2 milliárdos költségkerettel.

Augusztus 27-én Kennan Washingtonból Párizsba utazik, és tanácsainak eredményeként 21 milliárdra csökkentik a terv költségvetését.

Augusztus 31-én Clayton államtitkár javaslatára a bizottság 19,31 milliárd összegű segílyt kér.

A terv ezek után Amerikába kerül, és többé a nyugat-európaiaknak nincs beleszólásuk a folyamatba.

November 8-án teszi le a Harriman - bizottság Marshall elé a tervet, amely már csak 12 - 17 milliárd dollárral számol, azzal a kikötéssel, hogy a hiteleket évente szavazza meg a kongresszus.

November 10-én Marshall megteszi javaslatát, amely 1948. április 1. - 1949. június 30. közötti időszakra 7,5 milliárd dollárt a terv egész időtartamára 16-20 milliárd dollárt irányoz elő.

December 19-én Truman egy beszédében a terv első 15 hónapjára 6,8 milliárd dollárt javasol, a terv második részéről már szó sem esik.

Január 17-én végképp törlik a 17 milliárd dolláros előirányzatot, ezzel ejtették, a négyéves tervet.

Február 13-án a külügyi bizottság azt a javaslatot teszi a Kongresszusnak, hogy folyósítsanak 5300 millió dollárt 12hónap alatt.

Április 2-án a Kongresszus megszavazza az Európai Újjáépítési Programot.

Június 3-án a második szavazás eredményeként a végleges

változat: 5055 millió dollárnyi segély 15 hónap alatt.

Valószínűleg még sokáig folyt volna a huzavona, azonban a „csehszlovák helyzet döntő hatást gyakorolt arra az atmoszférára, amelyek között a Kongresszus megvitatta az Európai Újjáépítési Programot márciusban., és gyorsította fel a kongresszusi menetrendet” - állapította meg a Bengel úr, aki holland részről vett részt előbb a Marshall - segély lebonyolításában, majd a NATO létrehozásában. (10.)

A megszavazott összegből, és a 9. számú táblázatból látható, hogy a Marshall - tervnek nem volt célja a nyugat - európai újjáépítés finanszírozása, hanem pusztán Európa alárendelésének eszköze volt. Ennek részletesebb elemzésére a következő fejezetben térünk át, de hogy önmagában nem volt célja az európai gazdaság helyreállítása, álljon itt két adat:

Hoffmann, aki a francia terület adminisztrátora volt, 1948. április 17-én azt jelentette, hogy a segélyszállítmányok 40 %-a volt élelmiszer, valójában azonban 57,7 %, és gépi felszerelés pedig 0,88 %-ot tett ki a terv első 5 hónapjában (11.)

Francaiaország 1949. április 20-ig

14,3 millió dollár értékben kapott dohányt
 8,8 millió dollár értékben kapott acélművekhez gépeket
 4,5 millió dollár értékben szénbányászati gépeket
 1,1 millió dollár értékben villamos művekhez gépeket (12.)

Az arányok érthetőek: az Egyesült Államok dohány-túltermeléssel küzdött, másrészt Marshall 1948. Január 12-én mondott beszédében kifejtette, hogy a dohány persze nem olyan elsőrendű szükséglet, mint az élelem, vagy a ruházat, ... (de) ... megfigyelhető, hogy ahol dohány van, ott könnyű fokozni az emberek munkakedvét. (13.)

6. számú táblázat

Az Európai Újjáépítési Programban folyósított direkt segélyek (1951. június 30-ig, millió dollár)

Összesen	7537
Belgium, Luxemburg	8
Ausztria	488

Nagy-Britannia	1799
Dánia	191
Franciaország	1807
Németország	953
Görögország	386
Izland	10
Írország	11
Olaszország	873
Hollandia	628
Norvégia	153
Portugália, Svájc és	
Törökország	kevesebb 0,5-nél
Trieszt	30

Forrás: Foreign Aid by the US Government 1940 - 1951 US Government Printing Office Washington 1952. 16-17. o.

Összességében a terv első három évében (1948. április 3. - 1951. március 31.) a terv keretében 9,9 Mrd. Összegeben szállított az USA árukat az alábbi megoszlásban:

7.számú táblázat

Élelmiszer és takarmány	3,1 Mrd.
Tüzelőanyag	1,4 Mrd.
Nyersanyag és félgyártmány	3,2 Mrd.
Gépek, berendezések	1,6 Mrd.
Egyéb	0,6 Mrd.

Forrás: Varga Jenő: Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései. Szikra 1954. 86. o.

Azaz a Marshall - tervben tehát nem az újjáépítéshez nélkülözhetetlen új gépek szállítása volt a központi kérdés, hanem az USA-ban felhalmozódott, a belső piacán eladhatatlan áruk értékesítése. Azonban a válságot így sem tudta az Egyesült Államok elkerülni. 1948-ban az ipari termelés csökkenése átlagosan 15 % volt, ami 26 Mrd. \$-t tett ki. (14.)

Az Egyesült Államok alárendeli Európát

Igaz az, hogy általában egy hitelszerződéssel bizonyos függésbe kerül az adós ország, azonban olyan hitelfeltételeket, mint amit a Marshall-segély tartalmazott, nagyon keveset ismer a gazdaságtörténet.

1.) A kölcsönhöz való hozzájutás politikai célok függvénye, ugyanis a 118. paragrafus kimondja, hogy bármikor fel lehet függeszteni a kölcsön folyósítását,

ha a kölcsönigazgatóság (Mr. Harriman) úgy látja, hogy a kölcsönt felvevő ország nem tartja be az egyezményt vagy eltért a kölcsön céljaitól, illetve ha a segítség nem egyeztethető össze az USA nemzeti érdekeivel.

- 2.) A kereskedelem szabadságának követelése jegyében a népi demokratikus országokat az egyezmény igyekszik kizárni a világkereskedelemből, ugyanis a 117. paragrafus felhatalmazza az amerikai kormány által kiküldött adminisztrátort, hogy megtiltsa a Marshall-terv országaiba olyan áruk szállítását, amelyet, vagy a melyből készült árukat a Marshall-terven kívüli országoknak akarnak eladni, ha olyan árukról van szó, amit az USA honvédelmi érdekből ezeknek az országoknak nem exportál. Ez bármi lehetett, a konzervtől a gépkocsiig.
- 3.) Az Egyesült Államok kisajátítja a jótételési szállítások intézését, mivel a 115. paragrafus értelmében az USA megtilthatja Németországból a jótételési szállítások végrehajtását, ha úgy véli, hogy ott nagyobb szükség van az adott árura, gépre, nyersanyagra, stb.
- 4.) Ugyancsak a 115. paragrafus alapján Nyugat-Európa az USA nyersanyagszállítójává válik, ez ugyanis előírja, hogy ki kell alakítani az együttműködés menetrendjét, amely meghatározza bizonyos áruk minimális mennyiségét, amelyet (az egyes országoknak) az egyes országoknak az Egyesült Államok rendelkezésére kell bocsátania. Az egyes országok kötelezik magukat arra, hogy az Egyesült Államok iparának szükséges nyersanyagokat és produktumokat megfelelően elkészítik. Kötelezik magukat a termelési program betartására ... mely a szóban forgó nyersanyagok és produktumok termelését is előírhatja mindenütt, ahol ez lehetséges. A termelési többlet bizonyos százalékát az Egyesült Államok részére biztosítják. (15.)

Természetesen a termelési program kialakítása kölcsönös megállapodáson alapul, figyelembe véve az a segítséget, amelyet a jelen szerződés értelmében az újjáépítési program adminisztrátora juttat. (16.)

Az előző ponttal együtt ez a kikötés lehetőséget adott az Egyesült Államoknak, hogy saját érdekeinek megfelelően irányítsa a nyugat-európai szerkezet változását. Ennek keretében tiltották meg Norvégiának, hogy fejlessze acéliparát, követelték, hogy Anglia mondjon le a Ruhrról, azaz mondjon le a Ruhr szénbányáinak államosításáról, és hagyja abba saját acéliparának államosítását. Franciaország terve az volt, hogy a Ruhr-vidék szenét használja föl kohászatának helyreállításához, azonban az amerikaiak követelése éppen az volt, hogy Franciaország adja át vasércét Németország acélipara számára. Ha el is tekintünk attól,

hogy - ma már tudjuk - olyan formában ajánlották föl a kelet-európai országoknak a Marshall-segélyt, hogy azt ne fogadhassák el, egyetérthetünk Varga Jenővel abban, hogy ha ezek az országok elfogadják a tervet, ez azt jelentette volna, hogy megmarad ezeknek az országoknak a második világháború előtti agrár jellege, vagyis továbbra is élelmiszer- és nyersanyagszállítói volnának a nyugat-európai országoknak. (17.)

- 5.) A szerződés előírja, hogy minden egyes ország kormányának át kell adnia mindazokat a gazdaságra vonatkozó adatokat, amelyekre az Egyesült Államok kormányának szüksége lehet.
- 6.) Ahhoz, hogy következetesen ellenőrizni lehessen egy ország gazdaságát, annak pénzügyi rendszerét is irányítani kell. Ezt szolgálták a speciális számlák. Ez a következőt jelenti: ez az adományként érkezett áruk ellenértékét az adott ország valutájában ezen a számlán kell elhelyezni. Efelett a számla felett az USA kormánya (pontosabban a kölcsön adminisztrátora) rendelkezett. Ily módon az USA vált a legnagyobb líra- és schillingtulajdonossá.
- 7.) Az európai országok kiszolgáltatottságát fokozta az, hogy az USA előírt valutáik devalválását. Olaszország ezt meg is cselekedte 1947. november 27-én majd Franciaország követte 1948. január 26-án. Anglia azonban a sterling-övezet és London piaci helyzetének fenntartása érdekében ellenállt. Ez a lépés nem maradt válasz nélkül. A New York Times 1948. március 18-án igen éles hangon bírálta Angliát: „Az Egyesült Államok nyomása ... talán mégis rászorítja Nagy-Britanniát, hogy adja föl a Commonwealth és a sterling-blokk bankárjának szerepét. ... A washingtoni külügyi hivatal valamint az európai kormányok vezetőinek egyre növekvő tábora úgy tekinti Anglia harcát a fontsterling védelmében, mint Európa gazdasági talpra állításának legveszedelmesebb akadályát ... a kommunizmuson kívül.” (18.) Ez a támadás érthető, hiszen a sterling-blokkra támaszkodva Anglia ki tudta védeni a dolláréhségből következő függést. A dolláréhség abból származott, hogy az USA hatalmas mértékű exportja mellett erősen korlátozta az importját (ahogyan a 8. Sz. táblázat is mutatja).

8. sz. táblázat

Az Egyesült Államok importja/exportja (millió dollár)

	Anglia	Franciao.	Németo.	Olaszo.	Összesen
1936-40	165/603	59/172	59/76	39/61	322/912
1946	138/855	63/709	3/83	69/370	293/2017

1947	205/1103	47/817	6/128	44/491	302/5539
1948	290/644	73/591	32/863	94/418	489/2516
1948	227/700	61/497	45/480	71/458	404/2475
1950	335/511	131/334	104/439	109/340	679/1624
1951	466/901	263/427	229/519	140/456	1098/2303

Forrás: Varga Jenő: Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései. Szikra 1954. 88-89. o.

Előfordult, hogy egyes amerikai monopóliumok megfenyegették az amerikai áruházakat, hogy kivonják áruikat, ha az áruházak angol árukat is árusítanak. Ily módon a nyugat-európai országoknak valójában nem lehetett más megoldásuk, minthogy elfogadják az egymás utáni segélyeket - megfelelő ellenszolgáltatásért. Azonban Anglia a sterling-blokk révén (a blokkon belüli kereskedelemmel) át tudta hárítani a dollárhiányt a blokk többi országára (ezek vásároltak dollárért, Anglia pedig tőlük fontsterlingért, másrészt az eladott dollárt Angliának adták át), másrészt az angol áruk a preferenciális vámok fedezete alatt juthattak ki a sterlingblokk országaiba (ez tette ki az angol export 50 %-át). Ezért már az Atlanti Egyezményben, majd a Lend-Leasing Egyezményben és ezúttal a Marshall-tervben is szerepel az a követelés, hogy az amerikai áruknak azonos versenyfeltételeket biztosítsanak, mint az angol áruknak.

- 8.) A Marshall-terv fontos része volt az amerikai tőke közvetlen befektetéseinek elősegítése. Franciaország esetében például az Egyesült Államok kormánya vállalta, hogy megkönnyíti 300 millió dollárnyi amerikai magántőke közvetlen befektetését. Ezért cserébe a francia kormány vállalta az USA minden állampolgárának, társaságának, szervezetének különleges védelmét, amely védelem azt jelentette, hogy az USA állampolgárai egyenlő státusba kerültek a francia állampolgárokkal.

A Marshall-terv - a háborús felkészülés terve

A Marshall-tervnek volt egy olyan mozzanata, amelyről viszonylag ritkán esik szó, ez pedig az, hogy a Marshall-terv egyben Nyugat-Európa háborús felkészülésének a terve is.

A Truman-elv nemcsak azt tartalmazta, ami fentebb szerepel. Truman ugyanis az 1947. március 6-án tartott beszédében a következőket mondta: „Az Egyesült Államok a szabadságot mindenk fölé helyezi. Vagyis fontosabbnak tartja a vállalkozás szabadságát, mint magát a békét.” (19.) Nyomatékosított az, hogy Törökország és Görögország számára egy 400 millió dolláros katonai segélyre kért engedélyt a

Kongresszustól.

Alig 9 hónapja hirdette meg Marshall a tervezetét, amikor Amerika ismét arra kényszerült, hogy elismerje a Marshall-segély katonai vonatkozásait is. Ugyanis 1948. Március 17-én a Benelux-államok, Nagy-Britannia és Franciaország aláírta a Brüsszeli Védelmi Szerződést. Hogy ettől kezdve mennyire előtérbe kerültek a katonai mozzanatok, ezt bizonyítja az Agence Economique new yorki tudósítójának jelentése, amely szerint „A Marshall-terv legfőbb célja -így mondják Washingtonban -, hogy Nyugat-Európa összeszedje magát a háború megpróbáltatásaiból és ellenálljon mind a belső, mind a külső fronton a kommunista nyomásnak és az oroszok terjeszkedésének... A legutóbbi hónapokig még azt hitték, hogy ez a cél kizárólag gazdasági eszközökkel is elérhető, de a Csehszlovákiai fordulat teljesen megváltoztatta ezt az álláspontot.” (20.)

A Brüsszeli Szerződés előkészítése volt a NATO-nak, amely gazdasági alapja az Európai Újjáépítési Program volt, ami abból is látszik, hogy csak Ausztria, Írország, Görögország és Törökország nem lett tagja az Észak-atlanti Szerződésnek.

Egyetlen lényeges hiánya volt 1949-ben az egységes, amerikai vezetés alatt álló nyugat-európai gazdasági és katonai tömb létrehozásának: Németország. Németország bevonása 1948. júniusában kezdődött, amikor Bizónia (az angol-amerikai megszállási övezet) is tagja lett a Marshall-tervben résztvevő országoknak, majd 1950. május 9-én a Schuman-tervvel vált nyílttá az újonnan megalakult NSZK helye a nyugat-európai tömbben. E terv szerint ugyanis a francia és német acél és szénipart egységes igazgatás alá helyezték. (hogy milyen előzmények után, azt láthattuk), majd ezt 1957-ben a Montánunió keretében a Benelux államokra és Olaszországra is kiterjesztették. A folyamat befejező lépése 1955. Május 5-én következett be: az NSZK csatlakozott a NATO-hoz.

Meglehet, hogy fölösleges volt ilyen hosszan követni ezt a közismert folyamatot, hiszen nagyon röviden el lehet intézni a kérdést két utalással.

Egyrészt 1951. december 30-án a Gazdasági Együttműködés Hivatala, amely a Marshall-tervvel kapcsolatos ügyeket intézte, befejezte rövid pályafutását, s helyét egy korszerűbb hivatal vette át: a Kölcsönös Biztonsági Hivatal, amely a fegyverkezés finanszírozásával foglalkozott. (21.) Másrészt, ha az alábbi táblázatot áttekintjük, világossá válik az ideológia, a propaganda és a valóság közötti szakadék.

9. sz. táblázat

A Marshall-terv és a katonai segélyek (millió dollár)

	Marshall-terv keretében	Katonai segélyek
1948.04.03. - 49.07.01.	5953	-
1949.07.01. - 50.07.01.	3523	1000
1950.07.01. - 51.07.01.	1751	4500
1951.07.01. - 52.07.01.	1022	4819

Forrás: Varga Jenő: Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései. Szikra 1954. 92. o.

Teljes joggal állapíthatja meg Marshall tábornok 1948. január 15-én a Truman - elvről, hogy „a nemzet tagjainak egyetlen csoportja sem vállalja olyan elhatározott szándékkal ezt a szerepet, (tudniillik a világ vezetésének és a nyugati civilizáció védelmének szerepét), mint az amerikai üzletemberek, akik hajlandók keményen és energikusan érvényesíteni az akaratát.” (22.)

A Marshall-terv a kapitalizmus restaurációja mellett az amerikai monopoltőke világuralmi törekvéseinek gazdasági és katonai eszköze volt. Nem rajtuk múltott, hogy céljukat végső soron nem érhették el.

Hivatkozások

1. H. Claude: A Marshall-terv. Szikra. Bp. 1949. 17. o.
2. ugyanott 21. o.
3. ugyanott 13. o.
4. A tőkés gazdaság a II. világháború után, Kossuth, 1981. 286. o.
5. Uo.
6. Uo.
7. Claude id. Műve 30. o.
8. Sidney, S. Alexander: The Marshall Plan. Washington 1948. National Planning Association 8. o.
9. Claude id. Műve 32. o.
10. Bengel, Ernst H. van der: From Marshall Aid to Atlantic Partnership. Elsevier Publishing Company 1966. 121. o.
11. Claude id. Műve 82. o.
12. Ugyanott 82. o.
13. Ugyanott 83. o.

14. Varga Jenő: Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései. Szikra, 1954. 85. o.
15. Claude id. Műve 85. o.
16. Ugyanott 85. o.
17. Varga Jenő: A tőkés gazdaság a II. Világháború után. 275. o.
18. Claude id. Műve 19. o.
19. Ugyanott 37. o.
20. Ugyanott 138. o.
21. P. Bolsover: Anglia Amerika karmai között. Szikra, Bp. 1953. 35. o.
22. Claude id. műve 125. o.

Vita a „Fordulat és reform” című anyagról

Az alábbi vélemény előzetes összefoglalása egy rövidesen elkészülő részletes elemzésnek. Célja, hogy néhány olyan társadalom- és gazdaságpolitikai összefüggésre felhívjuk a figyelmet, amely a szóban forgó anyagban is benne van, de ennél lényegesen elterjedtebbnek számít.

1.) Általánosan elterjedt az a vélemény, hogy az anyag diagnózisa elfogadható és helyeselhető, tehát a különböző vélemények elsősorban a terápiára vonatkozó javaslatokban térnek el. Megítélésünk szerint az így kialakuló konszenzus elfogadhatatlan. Nem csak azért, mert elvileg is ellentmondásos, hanem mert gyakorlatilag is egyoldalúan interpretált döntési alapot képez. A szerzők a diagnózis összeállításánál egy társadalom- és gazdaságpolitikai prekonceptióból indultak ki, érveik, adataik ezt a prekonceptiót támasztják alá. Az anyagban megmutatkozó prekonceptió axiómái a következők: a kemény valuta jobb, mint a puha, a kis (magán) tulajdon hatékonyabb, mint a nagy (szocialista). Ez a prekonceptió a nyugati nyitás további fokozódásának, s a gazdaságunkban folyó reprivatizálásnak az igazolását jelenti. Ha Jamburgnál kiszámíthatóan 300 forintunkba kerül 1 rubel, akkor - feltéve, hogy ez igaz - a tény valódi jelentőségéhez ki kellene számítani azt is, hogy nyugati relációban mibe kerül í dollár., azaz, ha a keleti-nyugati cserearányromlás tényleges okaira, gazdaságunk strukturális ellentmondásaira egészében rávilágítanánk. A jamburgi rubel az anyag készítői számára azért fontos, mert eleve azt akarják bizonyítani, hogy sem a KGST, sem a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolataink nem rentábilisak, nem jelentenek védőernyőt, kiutat erre építeni nem lehet. Ezzel szemben érdemes lenne megvizsgálni az 1987. első negyedében a szocialista relációjú gépipari exportunk élénkülésére vonatkozó adatokat, amelynek határfokát elsősorban az ebbe beépülő tőkés import rontja.

2.) Ugyanilyen egyoldalúság érzékelhető a belső adósságunk elemzésében is. A gazdasági válság kialakulása, általában a szocialista tervezés kudarcaként jelenik meg. Jellemző erre, hogy például a válságágazatok kialakulásánál a szerzők elhallgatják, hogy ez nem magyar jelenség. A szénbányászat tipikusan olyan ágazat, amit mindenütt (így nyugaton is) dotálnak. Az építőipari válság Ausztriában is bekövetkezett stb.

Az anyagnak ez az egyoldalúsága két indítványt támaszt alá, amelyek belsőleg koncepcionálisan

összefüggnek. Az egyik a nyugati kapcsolatok további erősítése, a másik az ún. piaci mechanizmusok, a reprivatizálódás további erősítése. Ez elméletileg egy ún. piaci szocializmus koncepciót, politikailag egy „finlandizálási” programot jelent.

- 3.) A nyugati kapcsolatok további erősítése (vagy ha úgy tetszik: a további nyitás) a jelenleg kialakult gyakorlat alapján nagyon nagy veszélyeket hordoz; erről a szerzők hallgatnak. A korábbi hitelfelvételeink nem eredményezték a nemzetközi munkamegosztásba való jó esélyekkel történő bekapcsolódásunkat, hanem egyoldalú passzív hitelfelvétel volt, ami már jelenleg is, de hosszú távon különösen kiszolgáltat bennünket a fejlett kapitalista országoknak, így a nyitottság függéssé változik. Ez az egyoldalú, passzív kiszolgáltatott viszony a fejlett kapitalista országokhoz strukturális feszültségeinket nem enyhítették, sőt a hitelfelvétel jelentős szerepet játszott a struktúra konzerválásában is, hiszen a strukturális elmaradottságból adódó veszteségeinket rövid távon ezzel finanszírozhattuk. A függés viszont - leegyszerűsítve - azt jelenti, hogy a hitelfelvételeken keresztül finanszírozzuk a kapitalizmus modernizációját. Ez felzárkózási esélyeinket rontja.

Ma a nemzetközi munkamegosztásba való egyenrangú bekapcsolódásunknak nagyobbak az ideológiai és politikai lehetőségei, mint korábban, de rosszabbak a gazdasági feltételei nem utolsósorban a korábbi „nyitások” következményeként, a belső struktúra módosításának elmaradása eredményeként.

A függőség ma olyan nagy, hogy moratórium nélkül gyakorlatilag minden kibontakozás lehetetlen., de még ezzel is súlyos ára lehet. A nyugati nyitaa további erőltetésének eredményessége nem garantált, időt is csak keveset nyertünk vele. A KGST-hez és a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink még mindig jelentenek bizonyos védőernyőt, s különösen jelenthetnek akkor, ha ezeket a kapcsolatokat a szovjet politikai reform által nyújtott és kialakuló lehetőségek pontos vizsgálata, újratárgyalása alapján újra rendezzük. Az egyoldalú nyugati nyitás további erőltetése semmi egyebet nem jelent, mint azt, hogy a gazdasági egyensúly rövidtávú megőrzése érdekében a jelenleg kialakult kényszerpálya hosszútávú további folytatását alapozzuk meg, egyre későbbre halasztva saját kibontakozási programunk kidolgozását, ezzel esélyeinket rontjuk. Gazdaságunk kényszerhatásoknak alávetetten működik, a rövidtávú lépések nem alkotnak konzisztens stratégiát, a függőségek miatt romlik az alkalmazkodóképességük.

Jelentős külpolitikai változásokhoz sem vagyunk képesek alkalmazkodni, s miközben a magyar fejlődést modellértékűnek deklaráljuk, félő, hogy a kibontakozó változások összes hátrányát kénytelenek leszünk végigélni anélkül, hogy az előnyeiből bármilyen hasznunk is lenne.

- 4.) Az anyag egyoldalú külgazdasági orientációját a magyar fejlődés sajátos, szintén egyoldalú interpretálása támasztja alá. Ez az egyoldalúság egy ténylegesen beindult reprivatizáló folyamat támogatásán alapul, amelynek ideológiája egy szabadversenyos piac idealizálása. A reprivatizálódás természetesen társadalompolitikailag egy sajátos demokratikus irányítási és politikai modellt manifesztál, szembeállítva a jelenlegi magyar társadalom egyoldalú interpretálásával. Ennek a demokratizmusnak a lényege, hogy a vezetést és a kormányzatot egy horizontális struktúrában formálisan és informálisan egyaránt szerveződő és kiépülő, plurális értéktagságú társadalmi szervezet ellenőrzésének kell alávetni - ami nem más, mint a szabadversenyos kapitalizmus demokratikus társadalomképének idealizálása. A jelenlegi helyzetben azonban egy ilyen fejlődés antidemokratikus irányba is mutat, sőt ez valószínűsíthető. A demokrácia és a centralizált bürokrácia közötti alternatíva nem függetleníthető a konkrét helyzettől. A kelet-európai tapasztalatok szerint a hetvenes és a nyolcvanas években a különböző frontokba olyan önkorlátozó mechanizmusok épültek be, amelyek meggátolják azt, hogy a gazdasági és társadalmi válságok politikai jelleget öltsenek, ezért a válságok kiszélesedhetnek és elmélyülhetnek politikai konfrontációk nélkül is. A válság annál mélyebb, minél inkább az esélyegyenlőtlenség határozza meg a demokratikus érdekütköztetéseket és alkukat. A politikai hatalom monopolizálása és az egyes rétegek gazdasági pozíciói a formális és informális érdekérvényesítés kibontakozása jelentős rétegek számára nem biztosít esélyeket. Különösen fontos ebből a szempontból, hogy a horizontális érdektagság nem az esélyegyenlőséget, hanem a különböző gazdasági és társadalmi alkukban működő egyenlőtlenséget segítik, ezért a demokrácia jelszava mögött valójában antidemokratikus fejlődés érvényesül. S éppen a bérből élő munkások és értelmiségiek maradnak le - politikai beavatkozás nélkül. Jellemző ebből a szempontból, hogy az anyag a szakszervezeti érdekvédelmet még csak nem is érinti, miközben az érdekek érvényesítésére többféle intézmény kiépítését is javasolja (pl. „reformbizottságok”), amelyek vagy hatástalanok, vagy veszélyesek lennének.

- 5.) Ugyanez az egyoldalúság érvényes a vezetők és a vezetettek viszonyára is. Az anyag szerzői „úgy tesznek”, mintha nem lennének tudatában annak, hogy a végrehajtó hatalom, a törvényhozó hatalom, valamint a politikai hatalom nálunk olyan szorosan egybeépült 1945 után, hogy az egyik hatalmi struktúrának a válsága sem bontakozhat ki a többi hatalmi struktúra válsága nélkül. 1945 óta Olaszországban csaknem 50 kormányválság volt, de egyik kormányválság sem eredményezte a kapitalizmusnak a válságát. Nálunk a politikai és a végrehajtói hatalom olyan különválása, amely rövid távon lehetővé tenné a kormányzati „önkritikát” (vajon mit jelent ez?) a struktúra válságának politikai elmélyülése nélkül egyszerűen elképzelhetetlen. A kormány minden tagját le lehet váltani, de a kormány képtelen az önkritikára, nem is ez a feladata. Erre csak a politikai hatalom lenne képes! Nem tartjuk ezt elképzelhetetlennek, de a felhozott indokok egyáltalán nem meggyőzőek, mert csak absztrakt követelményként jelenik meg. „A vezetés kezdjen dialógust a társadalommal” - írják a szerzők, - de ez a követelmény is mindaddig, amíg ilyen általános formában marad, nem több, mint közhely (mit jelent, melyik réteget, a társadalom?). Sokkal inkább a politikai, a végrehajtó, a törvényhozó és az érdekvédelmi struktúrák autonómiája alapján kiépítendő új típusú munkamegosztásra lenne szükség. Demokratikus párt, liberálisabb kormányzat, hogy a szakszervezet konzervatívabb lehessen - sokkal követhetőbbnek tűnik.
- 6.) Az anyagot meghatározó ideológia egy egyoldalú piacideológia. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a szocialista országokban kibontakozó „piacmítosz” a felvilágosult nyugati közgazdászok és marxisták részéről is kemény bírálatokat kap, hiszen történelmileg hamis, nem létező alternatívát teremt, egy rosszul működő centralizált bürokrácia és egy idealizált szabadversenyos kapitalizmus-modell között. A centralizált bürokrácia alatt gyakran sajátos csúsztatással a tervgazdaságot értik, s a „piacmítosz” a szocialista tervgazdaság antitézise. Paradoxon: az a sajátos történelmi tapasztalat, hogy a létező szocializmus gyakran éppen a tervezettségben marad el a kapitalizmustól, de a hetvenes-nyolcvanas évek tapasztalatai éppen a kapitalista állam erősödő szerepét mutatják.
- 7.) Két dolgot tartunk még befejezésül különösen veszélyesnek. Egyrészt azt, hogy a reformideológiák és koncepciók alapvető tartalma ma már annyira elmosódott,

hogy egy sajátos reformdogmatizmusnak nyitnak utat, aminek az a jellemzője, hogy minden különös társadalmi érdek ma már a reform általános érdekelttségére hivatkozhat mint legitimációs alapra. Így az érdekérvényesítés antidemokratizmusát demokrácia jelszava fedi. Ez figyelmeztet bennünket arra, hogy egy jobboldali dogmatizmus veszélye olyan realitás, aminek kemény társadalom- és gazdaságpolitikai következményei lehetnek.

A másik összefüggés, amit e helyen ki kell emelnünk, hogy a szerzők által formált „ígéreték” annyira homályosak, hogy bármilyen kegyetlen gazdaságpolitikai intézkedések indoklására is szolgálhatnak, hogy az áldozatokkal szemben reális eredményeket tudnának garantálni. Jellemző, hogy ebben a gazdasági és társadalmi helyzetben egyértelműen szorgalmazzák az adóreformot, a nyugdíjreformot stb. Ez leleplezi azt is, hogy az anyag demokratikus szólamai mögött egy voltaképpen mélyen antidemokratikus, konzervatív és jobboldali ideológia rejlik, amelynek nevében az áldozatokat a bérből és fizetésből élők nyakába lehet varrni, értelmes, belátható és beváltható ígéreték nélkül. Ez a folyamat betetőzése lenne annak az immár húsz éve tartó ideológiai reprivatizálódási tendenciának, amelyek etatista szocialista tulajdon és egy centralizált bürokrácia elleni támadás köntösében, egy gazdasági racionalitás nevében voltaképpen a történelmi esélyeinket rombolja szét, s minden olyan érdekvédelmi munkát, amely a társadalom többségi érdekeit védi, konzervatívnak, retrográdnak, reformellenesnek vélelmez. A magyar reform leginkább konzervatív vonása, hogy tömegbázisát nem a munkásokban kereste.

Budapest, 1987. május 8.

Dévai Katalin - Thoma László

TASY ZSIGMOND:
A MUNKA KETTŐS JELLEGE
ÉS AZ ÁRUTERMELŐ MUNKA
KETTŐS JELLEGE

„Hogyan értelmezzük azt a tényt, hogy Marx olyan konceptuális apparátust használt, amely a klasszikusoktól (a polgári politikai gazdaságtan klasszikusairól van szó - T. Zs.) származik és hasonló azokéhoz, mégis annyira radikálisan különböző konklúziókhöz jutott” (1.) - idézi Makai Mária „A visszajára fordult világ anatómiájához” című könyvében P. M. Sweezyt. Erre általában a hagyományos válasz, hogy nem tudta megkülönböztetni Smith és Ricardo az elvont illetve konkrét munkát, és nem választotta szét az értéket annak formájától. Ezek az állítások igazak, de csak részigazságok, és ennyiben torzak.

A legtöbb probléma forrása szerintem „A tőke” kifejtésének félreértéséből fakad, hiszen úgy tűnik, hogy tiszta semleges közgazdasági kategóriákkal dolgozik Marx (áru, érték, pénz, stb.) . A látszat az, hogy a filozófiai passzusok mint például az árufétisről szóló rész, ifjúkorának, állítólagos humanista filozófus korszakának „A tőkéhez” biggyesztett derivátumai.

Az én álláspontom ettől eltérő, és Makai Mária megközelítéseinek segítségével próbálom bebizonyítani a történelmi materializmus (formációelmélet) és a marxi gazdaságelmélet belső egységét, szétszakíthatatlanságát.

Két olyan eszközt vettem át, amelyet az idézett szerző rendkívül eredményesen használ: az egyik a munkamegosztás aktív, tevékeny alakban való felfogása, a másik pedig a kommunista formáció, mint ellenpont használata.

Marx elméleti forradalma ott kezdődik, ahol kettős alakjában fogja fel a társadalom élettevékenységét, egyszer mint általában-való termelést, azokat az általános, technikai mozzanatok rögzítve, amelyek az emberi nemet megkülönböztetik az állatvilágtól, másodsor pedig mint konkrét, társadalmi termelési módot, a gazdasági-formai értelemben vett termelést. Ez utóbbi az embert „önmagától” különbözteti meg, mint a más-más történelmi fejlődési fokon álló osztályokat, rétegeket. Az adott gazdasági forma kiteljesítheti, illetve visszajára fordíthatja azokat a mozzanatok, amelyek az emberiséget az állatvilággal szemben jellemzik.

Egyáltalán a történelmi látásmód és a

forma-meghatározottság Marxnál elválaszthatatlan. Csak ennek az új gazdasági-formai dimenzióknak alkalmazásával ragadható meg formailag a kapitalizmus, a fejlett áruterelés rendszere, a maga konkrét totalitásában.

Makai Mária idézett munkájában bebizonyította, hogy nincs cezúra a Gazdasági-filozófiai kéziratokat író ifjú Marx és a gazdaságtani műveket író érettebb Marx között. Sokkal inkább arról van szó, hogy a gazdasági forma dimenziójának kibontakoztatása már ifjú korában elkezdődött, és most már elidegenült munka rendszereként felfogott áruterelés objektív látszatvilága reprodukálódik későbbi műveiben.

A társadalom élettevékenysége, a társadalmi munka tehát mindig kettős természetű: először is mint technikai formaadó tevékenység, mint konkrét munka, mint a természeti anyag megmunkálása, másodsor mint társadalmi-gazdasági formaadó tevékenység, mint az ember ember által való megmunkálása, mint társadalmi viszony termelése. Ez a második jelleg az, ami a kulcsát adja a közismert marxi ételnek, miszerint a termelés a természet elsajátítása egy társadalmi formán belül és annak révén. Ugyanakkor ez a gazdasági forma szükségszerű formája a természeti-társadalmi tartalomnak, felváltása csak akkor lehetséges, amikor ennek anyagi feltételei már legalább részben készen állnak. Tehát a természetelsajátítás mindig a társadalom közvetítésével történik, és annak meghatározott szerkezete determinálja a maga részéről a technikai tartalmakat.

Csupán az a probléma, hogy ez a gazdasági formát létesítő munka mikroszkóppal nem vizsgálható, egy szemernyi természeti anyag sem tapad hozzá, gyökeresen különbözik a munka másik oldalától. Létezését legfeljebb a termelők termékük-munkájuk iránti közömbössége, a társadalom egyenlőtlensége, és az újrateherelés zavara bizonyítja.

A munka e két oldala az általánosság ugyanazon fokán áll, tartalom és forma viszonyával leírhatók, de lényeges különbség közöttük, hogy a technikai oldalnál a folytonosság, a gazdasági oldalnál a megszakítottság dominál.

A gazdasági formát létesítő, a termelési viszonyt termelő munkának döntő mozzanata a tulajdon, amely ebben a megközelítésben maga is eredményként, termeltként áll előttünk. (A tulajdon különböző formáit a munka társadalmi-gazdasági jellegének különböző formái termelik újra. Ha ennek a munkának társadalmi-gazdasági jellege megosztott, nem közvetlenül társadalmi, szükségképpen jelentkezik a munka elidegenülteként, és a tulajdon magántulajdonként. Ha közvetlenül társadalmi a

munka, ha nem közvetítéseken keresztül társadalmasodik, akkor társadalmi tulajdonról beszélhetünk.)

A társadalmi viszonyok forrása a munka társadalmi-gazdasági jellegében van, és a reális történetiség csak innen származhat. A történelmi materializmus éppen azáltal haladja meg az antropológiát, amely csak az ember és a természet elvont anyagcseréjére koncentrál (a technikai oldalra), hogy a társadalmi-gazdasági dimenzió által megformáltan mutatja be a technikai-társadalmi tartalmakat. (Az árutermelésben a használati érték, a konkrét termék értékdohogként, közömbös, általános dohogként jelenik meg, a tőkés termelésben a konkrét termelési eszköz szintén értékdohogként, sőt, még egy újabb meghatározottságot kapva, önmaga értékét növelő értéként, tőkeként jelenik meg.) A munka társadalmi-gazdasági jellege közös alapja a politikai gazdaságtannak és a történelmi materializmusnak. Megpróbálom egy-egy példával illusztrálni. Az érték minőségi oldala, társadalmi viszonyként, a cserében társadalmasuló magánmunkaként való meghatározása egyik sarokpontja a marxi gazdaságelméletnek, amelyből aztán le lehet vezetni az értéknagyság meghatározódását. (Visszafelé az út járhatatlan!) Az emberi lényeg, mint a társadalmi viszonyok összessége szerintem így nem más, mint a fejlődő, változó gazdasági formákat produkáló társadalmi munkamegosztás, az emberi történelem.

A természetelsajátítás vázolt két oldala természetesen megbonthatatlan egységben van (a tartalom mindig megformált), csak az ismétlődő, éleződő s megoldódó ellenmondások - társadalmi összeütközések és gazdasági válságok - jelzik a forma történetiségét.

Vagyis a nembeli munkának nem feltétlenül kell elidegenült munkaként megjelennie, a természet feletti uralom növekedésének a többség tulajdonnéküliségével.

Ez csak egy különös termelési módban van így, amelynek immanens célja a termelőerők korlátlan fejlesztése, de amely szakadatlanul bele is ütközik saját maga emelte korlátaiba.

Az árutermelői munka kettős jellege tehát mindenképp különbözik a társadalmi munka fent vázolt kettős jellegétől, hiszen az utóbbi az előbbinek (b)alesete.

(Elnézést!)

Artner Annamária:
Adalék a nem IMF-konform
brazil stabilizációs program
megítéléséhez

(A tanulmány alapvetően a The Economist Publications Ltd. Kiadványainak Brazíliát érintő információira támaszkodik, elsősorban a The Economist Intelligence Unit (EIU) 1986-87-88-as számaira, valamint - kisebb részben - a KOPINT-Datorg gondozásában magyarul megjelenő „Nemzetközi Gazdasági Adatszolgáltatás” Táblázatok és Gazdasági elemzés alcímet viselő kiadványainak legfrissebb számaira. Ezért a konkrét forrásokat csak a fontosabb esetekben jelöltem meg.)

A nyitás kényszere

Brazília a világ ötödik legnagyobb országa és hetedik legnagyobb gazdasága. (EIU Brazil, County Profile 1986-87 10. p.) Ez lehetőséget biztosított számára, hogy gazdaságát (más fejlődő országokhoz képest) viszonylag függetlenül formálja. Brazília élt (és napjainkban is megpróbál élni) ezzel a lehetőséggel. Ez például abban mutatkozik meg, hogy időről időre védelemben részesítette a hazai gazdaság érdekében fejlesztendő ágazatokat, és sok más fejlődő országhoz képest sikeresebben állt ellen a külső nyomásnak, amely e politika eltörlését, liberalizációt, „nyitást” követelt.

Napjainkban, amikor a világgazdasági alkalmazkodás általánosan elfogadott módja a nyitás, megróhatnánk Brazíliát ezért a „zártágért”. Ez azonban, úgy gondolom, nem lenne teljesen helytálló. Először is azért nem, mert Brazília ezzel a politikájával (piacvédelem, az állam határozott beavatkozása a piaci folyamatokba a hazai magántőke érdekében stb.) tagadhatatlanul produkált eredményeket iparában, infrastruktúrájában (többek között a telekommunikációban!). Másodszor azért nem, mert Brazíliát sem az áru-, sem a tőkeforgalom szempontjából nem lehet kifejezetten „zárt” gazdaságnak nevezni. A piacvédelmet mindenkor irányítottan, egy-egy éppen fejleszteni kívánt ágazatban, a kívánt fejlettségi szint elérése érdekében alkalmazza.

Ám míg Brazíliának teljesen mindegy, hogy a kutató milyen véleményt alkot róla, addig hűsbavágó kérdés számára, hogy a világgazdasági folyamatokban és Brazília külgazdasági kapcsolataiban is vezető szerepet játszó

országok (mindenekelőtt az USA), illetve a hozzájuk kapcsolódó nemzetközi intézmények miként tekintenek gazdaságpolitikájára. Ha ugyanis ez utóbbiak érdekeikkel ellentétesnek ítélik meg a brazil lépéseket, úgy e nézetüknek gazdasági eszközökkel is nyomatékot tudnak adni. Különösen így van ez a 80-as években, amikor Brazíliát óriási adósságállománya már olyan kényszerpályára terelte, melyen:

- 1.) mindentől függetlenül is a törlesztési kötelezettség szülte „napi” szükségszerűségek (pl. minden áron való és minél nagyobb exporttöbblet) határolják be mozgásterét, és
- 2.) ezzel szoros összefüggésben hitelezői (akik a korábbi hitelek törlesztéseit fedező újabb hitelek nyújthatják, s ezzel a további eladósodás árán időről időre biztosíthatják számára a felszínen maradást), tehát hitelezői diktáló pozícióban vannak vele szemben.

Az eladósodás általában állami (nemzetközi) hitelfelvétellel indul. Miután a kormányok, nemzetközi szervezetek a hitelfelvevő iránti bizalmuk prezentálásával előkészítik a terepet a magánhitelezők számára, az adósság felduzzadását többnyire e magánhitelek idézik elő. Az adósságállomány bizonyos szintjén azonban a hitelezők közti vezető szerepet (és itt nem a mennyiségi szempont a releváns!) átveszik (ismét átveszik) a kormányok, illetve a befolyásuk alatt álló nemzetközi szervezetek, mindenekelőtt az IMF (és a Világbank). A magánhitelezők ugyanis az eladósodott országoknak való hitelnyújtáskor (átütemezéskor, átstrukturáláskor) már nem az adott gazdaság teljesítményét veszik számba: bizalmukat az említett intézmények konkrét lépésekben megnyilvánuló értékítélete határozza meg.

Jó esetben a hitelezőket pusztán az mozgatja, hogy visszakapják kintlévőségeiket. Azért csak „jó esetben”, mert egyáltalában nem biztos, hogy ez az egyetlen motiváció. (Ki tagadhatná, hogy a fejlett országoknak, elsősorban az USA-nak kedvező, hogy a nagy gazdasági potenciálú Brazília nem tud olyan mértékben fejlődni, mint akkor fejlődhetne, ha nem küzdene adósság gondokkal?) De tegyük fel, hogy csak az egyszerű költség számítás vezérli a diktáló pozícióban lévő hitelezőt! Még ekkor sem egyértelmű, hogy az általa ajánlott gazdaságpolitika - melyet tehát a hitelező érdeke diktál, ami abban áll, hogy az adós törlesszen - valóban hasznos a nemzetgazdaság számára. Sőt, egy súlyosan eladósodott, eredeti adósságait már visszafizetett ország számára az adósságok (a kamatos kamat) további törlesztése, s így az ennek alárendelt

gazdaságpolitika kifejezetten káros. Hiszen ebben a helyzetben az eladósodott ország felől folyamatosan (és nettó) erőforrás áramlik a hitelező felé, lehetetlenné téve ezzel az előbbi számára az „utolérést”, gazdasági felzárkózást.

Brazília tehát kénytelen a diktáló pozícióban lévő hitelezőkre hallgatni, s a renegát Cruzado-terv után 1987-88-ban az IMF koncepciójához szorosabban illeszkedő gazdaságpolitikát („nyitást”) megvalósítani. Pedig Brazília viszonylag nagy és erős ország ...

Az IMF-konform brazil program megszületése egyáltalán nem volt spontán. A program nem egy függetlenül döntő (csak a nemzetgazdaság lehetőségeit, igényeit számba vevő) kormány programja. A program létrejöttében a diktáló pozícióban lévő hitelezők nem a szép szó fegyverével, hanem annál súlyosabb érvekkel játszottak közre.

A 80-as évek gazdasági helyzete és feladatai

A katonai kormány harmadik nemzeti fejlesztési terve (1979-85) az olaj- és egyéb import helyettesítését, a mezőgazdaság hatékonyságának növekedését, az export diverzifikálódását, a hazai kulcsiparágak fejlesztését kívánta elérni. A sikeres megvalósítást azonban a 80-as évek Brazíliát is utolérő recessziója nagyban gátolta.

A Figueiro-adminisztráció (1979-85) rövidtávú fizetési mérleg-politikát követett, ami kétszer is (1979-ben és 1983-ban) leértékeléssel járt. Restriktív monetáris (hitel-) és fiskális politikával igyekezett megfékezni a belföldi keresletet, támogatással ösztönözte az exportot. Ennek következtében a belföldi megtakarítások csökkentek (1977 és 1985 között a GDP 23,6 %-áról 15,7 %-ra), s finanszírozási nehézségek léptek fel. Így nőtt a kül- (és bel-)földi eladósodás, illetve a gyors pénznövekedés révén az infláció. A gazdaság 1981-83-ban visszaesett. A külső egyensúly különösen 1982-ben állt rosszul: a folyó fizetési mérleg deficitje rekordot ért el, a tartalékok csökkentek, a hosszú- és középlejártatú adósságszolgálat rátája 97 % volt. Ebben a helyzetben az IMF segítségét kellett kérni. 1982 végén meg is született az egyezés: az IMF hitelt nyújt, cserébe a kormány vállalja a közkiadások megfékezését, hogy az inflációt visszaszoríthassa. Az ezt követő stabilizációs program csak elmélyítette a krízist, amit az ország régóta megoldatlan strukturális, regionális problémái (élelmiszerhiány, lakásgond, oktatási problémák, stb.) tetéztek. (EIU Brazil, County Profile 1986-87, 11-12. p.) Az inflációt részben a leértékelés,

részben a nem eléggé szigorú költségvetési politika, részben az „importált” infláció miatt nem sikerült megfékezni. Az áremelkedés a fellendülést hozó 1984-es esztendőben három számjegyűvé vált.

Ezt a fellendülőben lévő (export-, reálbér-, s így keresletnövekedés), de aggasztó szociális gondokkal terhelt gazdaságot örökölte 1985. márciusában az 1964 óta első civil kormány. Ez a kormány részben átvette a harmadik nemzeti fejlesztési terv megoldatlan, illetve továbbra is napirenden lévő célkitűzéseit (mezőgazdaság, hazai kulcsiparágak fejlesztése), koncepciója azonban merőben új volt: az általa kidolgozott negyedik nemzeti fejlesztési tervben (1986-90) a hangsúly a szociális helyzet, a nemzeti jövedelem fokozatos javítása felé tolódott el. Célul tűzték ki az élelmiszertermelés növelését, a kihasználatlan kapacitások megszüntetését, a magánszféra beruházásainak jelentősebb támogatását, bizonyos iparágak (pl. elektronika, informatika) külföldi versenytől való védelmét. A koncepció az export helyett elsősorban a belföldi piac bővülésére épül.

Az új kormány eleinte konzervatív monetáris és fiskális politikát követett, s megpróbált az IMF és a nemzetközi bankok követelményeihez igazodni. Hamarosan kiderült azonban, hogy az IMF követelményei nem teljesen felelnek meg a 4. fejlesztési terv céljainak. Így a régóta tárgyalás alatt lévő stand by hitel elmaradt, s megegyezés született, hogy Brazíliának nem kell hitel 1985-86 folyamán.

Miután a kormány ily módon függetlenedett az IMF hiteleitől és ajánlásaitól, hozzálátott saját stabilizációs programjának kivitelezéséhez. 1985 végén az infláció megfékezésében ortodox pénzügypolitika helyett a kínálati oldal fejlesztésére helyezte a súlyt, s 1986 elején életbe léptette a Cruzando-programot.

A Cruzando-program

A terv a pénzkínálat szabályozását célzó radikális antiinflációs program. Szociálpolitikai vonatkozása: biztosítani a reáljövedelem fenntartását a lakosság nagyon nagy részét kitevő szegények számára, akik kevesebb, mint 5 havi minimális bérből élnek évente.

A program viszonylag kedvező külső egyensúlyi feltételek között indult.

1986. február végén befagyasztották az árakat és a béreket. Új pénzt vezettek be, a cruzadot, melynek egysége 1000 régi pénz (cruzeiro) egységével volt egyenlő. Egy USD 13,8 cruzadot ért.

Az ezt követő időszakban a kereslet a szándékok

ellenére gyors ütemben nőtt, ami negatívan hatott az exportra. A költségvetési, illetve külső egyensúly romlott, a beruházások lanyhák voltak.

E helyzetben a Cruzado-terv második szakasza kívánt segíteni. 1986. júliusában a fogyasztás csökkenését, a költségvetési bevételek növelését, a beruházások fellendítését célzó intézkedéseket vezettek be. Benzinre, alkoholra, autótételre speciális adókat róttak ki („kötelező kölcsön”, mely bizonyos feltételek esetén visszatéríthető). Adóemeléseket hajtottak végre, a lakossági megtakarításokat serkentő új kamatformákat vezettek be, szabad bemenetet biztosítottak a részvényt piacra nagy nemzetközi pénzügyi intézményeknek. A Cruzado-terv e második szakasza (Cruzadinho) a lakosság elégedetlenségét váltotta ki, ami 1987-re is áthúzódott. Az árstop időközbeni feloldása ugyanis elszabadította az árakat, ami csökkentette a reálbéreket, s a szakszervezetek béremelési követeléseikhez vezetett. Időközben a gazdaság külső egyensúlyi helyzete tovább romlott.

1987. februárjában a kormány kénytelen volt moratóriumot elrendelni az 1987-ben esedékes kamatokra. Ez természetesen nagyon nem tetszett a hitelező kereskedelmi bankoknak. Az exportösztönzés végett leértékelték a cruzadot. (Ezt már az új pénzügyminiszter hajtotta végre.)

Mivel az egyensúlyi problémák továbbra sem oldódtak meg, 1987. júniusában újabb ár- és bérfagyasztást rendelnek el, ismét leértékelik a cruzadot, csökkentik a kormánykiadásokat. A kereslet csökken, az export nő, de a nettó tőkeáramlás továbbra is deficitese. Az árfagyasztást szeptemberben feloldják. Az infláció három számjegyű, bár a belföldi kereslet (az októberi béremelés ellenére) csökken. (A pozitív növekedést alapvetően a mezőgazdasági szektor fellendülése teszi lehetővé.) A gazdaság egyensúlyi helyzete továbbra is aggasztó.

A Cruzado-program sikertelensége nyilvánvalóvá válik, s 1987 végén a konszolidációs stratégia az IMF irányvonalához kezd igazodni, de a költségvetési hiány csökkentésében (a bérszabályozás mellett) még mindig jelentős szerep jut a bevételek növelésének (adóemelés). 1988 elején Brazília deklarálja az IMF-fel való megegyezés szándékát.

Mindez azonban még mindig nem elég az IMF támogatásának elnyeréséhez.

Miután az utolsó „önálló” kísérlet, Bresser Pereira (pénzügyminiszter) 1988. áprilisi „fiscal shock” programja - melynek célja a költségvetési hiány

csökkentése volt, többek között közvetlen adóemelés révén, - sem hoz megfelelő sikert, a központi kormány a helyi kormányok által adott irányvonalakat (1988. május) is figyelembe véve, „modernizációs és alkalmazkodási” programot dolgoz ki, melyet az IMF elé terjeszt. A program a gazdasági egyensúly megteremtését, a költségvetési deficit kiadások csökkentésén keresztül megvalósuló lefaragását, privatizálást, a külkereskedelem liberalizálását tűzte ki, s szükségesnek ismeri el az állam gazdasági szerepének újraértelmezését. (EIU Brazil 1988/2.8.p.) Ezzel megnyílt az út az IMF-fel való megegyezés, azaz átütözés, hitelfelvétel előtt (az első IMF-hitel a Sarney-kormány hatalomra kerülése óta!).

Az IMF „hatékony segítséget nyújtott”

Ez tehát az eseményeknek az a láncolata, melyből a Cruzado-program koncepciójának eleve és gyökeresen elhibázott voltára következtethetünk. Sőt! A fenti tények felsorakoztatása annak az IMF-konform konzekvenciának a megfogalmazására is lehetőséget nyújt, miszerint a Cruzado-program azért bukott el, mert szociálpolitikai feladatokat vállalt magára.

Csak hogy van az eseményeknek egy másik láncolata is, aminek a figyelembe vételétől nem lehet eltekinteni.

Lássuk!

A Cruzado-terv a Sarney-kormány által tervezett reformoknak egy láncszeme volt, s bizonyos értelemben bázisát képezte az 1986-90-es fejlesztési tervnek. Ha a program sikerül, bebizonyosodik, hogy nem kell az IMF politikáját követni a gazdasági bajokból való kilábaláshoz.

Az IMF (illetve a vezető nemzetközi pénzügyi körök, élükön az USA-val) kezdettől fogva megvonta minden támogatást az új irányvonalat követő civil kormánytól, így annak Cruzado-programjától is. „1985 elején, azzal egy időben, hogy Brazília több évre szóló adósság-átütözési megállapodásról tárgyalt kereskedelmi bankokkal, az IMF megvonta tőle támogatását, mert nem teljesítette a monetáris politikával és az inflációval kapcsolatos célkitűzéseket. Azóta feszült a viszony Brazília és a Valutaalap között, mivel az új polgári kormány előnyben részesíti a gyors belgazdasági növekedést az IMF-megállapodások korlátozó hatásaival szemben.” (Nemzetközi Gazdasági Adatszolgáltatás. Gazdasági elemzés. Brazília. 1987. aug., 3. p.) Az IMF és Brazília közti e nézeteltérésnek, mely az IMF támogatásának megvonásában öltött testet, további

következményei voltak.

Brazília 8 milliárd dollárral tartozik a Párizsi Klubnak. A Sarney-kormány a fizetési mérlegen való enyhítés miatt át akart ütemezni 1985-ben esedékes 3,5 milliárd dolláros tartozását. Az USA vezetése alatt álló Párizsi Klub azonban ezt megtagadta, nyíltan arra hivatkozva, hogy Brazília nem követi az IMF előírásait. A Klub az átütemezést (átstrukturálást) az IMF és Brazília közti egyezményhez kötötte, melynek értelmében Brazília IMF-programot hajt végre.

A Párizsi Klubbal való meg-nem-egyezésnek további következményei voltak. A már korábban említett, a kereskedelmi bankokkal szemben fennálló adósság több évre szóló átütemezésének (a tárgyalások sikeres befejezésének) a feltétele az volt, hogy Brazília egyezsége jut a Párizsi Klubbal. Így tehát erre az átütemezésre sem került sor. (46 milliárd dollár 1990-ig esedékes, illetve 9,6 milliárd dollár 1986-ról 1987-re átvitt adósság átütemezéséről volt szó.) Az amerikai Eximbank felfüggesztette a brazil importőröknek való hitelek nyújtását. Kedvezőtlen lépéseket tett az NSZK Hermes nevű hitelbiztosító társasága is. (EIU Brazil 1986/3 25. p.)

Az USA nemcsak a Párizsi Klubban lépett fel Brazília ellen. Akadályozta a Világbank Brazíliának (mezőgazdasági és erőmű-építési célokra) adandó több mint 1 milliárd dolláros hitelével kapcsolatos tárgyalásokat is. (EIU Brazil, 1986/3 7. p.) Az USA-nak ez a „Brazília-ellenessége” nagyrészt Brazília piacvédelmet alkalmazó iparfejlesztéséből táplálkozik. Brazília „market reserve” - politikája ugyanis ellenkezik az USA (vállalatainak) érdekeivel. Ezért szankciók alkalmazásával, vagy ezek kilátásba helyezésével igyekszik engedményeket kicsikarni termékei számára, tehát biztosítani bejutásukat a brazil piacra. Ez történt például az informatika területén 1986-ban. (Jorg Mayer-Stamer: Politische Gestaltungsspielraume von Schwellenländern in der Mikroelektronik - Industrie. Vierteljahre-berichte 1987. szept., 267. p.) 1986 az az év, mikor Brazíliának különösen nagy szüksége lett volna a nagy kereskedelmi többletre, hogy ezzel (is) bizonyítsa: nem szükséges az IMF politikáját követni ...

A pénzügyi válság titánjai és Brazília közti ellentétek, megfejelve az új kormány szociálpolitikai irányultságával, illetve hazai iparvédelmével és demokratizálási hajlamaival (ez utóbbi a tőke szerint egyszerűen csak „politikai bizonytalanság”), megrendítette a külföldi működőtőke bizalmát is. 1986-ban a tőkeberuházások nettó értéke csökkent

(visszaestek az új, közvetlen tőkeberuházások), megugrottak a profit- és osztalék-hazautalások, aminek külső egyensúlyra gyakorolt hatása egyértelmű. (A külföldi cégeket a bányászatból kiutasító alkotmány csak 1988-ban került elfogadásra.)

Növelte a gondokat, hogy a jelentős külső egyensúlyi gondokkal küzdő, de a nemzetközi pénztőkétől segítséget nem kapó kormány 1987. februárjában - mint arról már szó volt- moratóriumot volt kénytelen meghirdetni a kereskedelmi bankokkal szemben. Az ezzel járó, s mindenekelőtt Brazíliára (a folytatott gazdaságpolitika kimenetére) káros feszültségek csak 1988. januárjában kezdtek oldódni, mikor már látható volt, hogy Brazília visszatér az IMF-kurzushoz.

Mindebből látható tehát, hogy a Cruzado-programot kidolgozó kormány nem kapta meg az IMF-től (és ebből következően egyéb pénztulajdonosoktól) azt a támogatást, melyet elődei, illetve más IMF-programot követő országok megkaptak, így nem jutott hozzá azokhoz a lélegzetvételnél szünetekhez adósságtörlesztési gondjai közepette, ami az IMF-programot követőknek „kijár”.

Az IMF-konform megközelítés a Cruzado-programot okolja a fogyasztási boomért, az export, s így a külkereskedelmi aktívum csökkenéséért, a beruházások nyomottságáért, a tőke- illetve fizetési mérleg passzívumáért. Bár kétségtelenül tartalmaz igazságot ez az állítás, fel kell hívni a figyelmet (részben a fentiek alapján) azokra a tényekre, melyeket ez az érvelés figyelmen kívül hagy.

- 1.) A fogyasztási boom nem a Cruzado-programmal, hanem már 1985-ben kezdődött, s gyökerei 1984-re nyúlnak vissza, mikor az év második felében a fellendülő gazdaság a reálbérek emelkedését tette lehetővé. A fogyasztási boom-ot természetesen az 1985. decemberi költségvetési csomagterv és a Cruzado program tovább táplálta. A fogyasztás növekedése az alsó kereseti kategóriájú emberektől származott (akiknek szociális helyzetét a Cruzado-program elsősorban javítani kívánta), elsősorban a féltartós cikkek (mint például a textíliák) forgalma nőtt. (EUI Brazil, 1986/4, 10. p.) Figyelembe véve Brazília exportszerkezetét, a kivitel csökkenését ez a boom messze nem kielégítően magyarázza.
- 2.) Tagadhatatlan, hogy egy nemzetgazdaságban a belső expanzió csökkenti az export vonzerejét. Csakhogy a brazil export 1986-os csökkenésében olyan egyéb okok is közrejátszottak, melyek megkérdőjelezzik, hogy jogos-e a belföldi kereslet növekedésének ilyen kitüntetett szerepet adunk.

- A brazil export négytizedét kitevő nyersanyagok többségének világpiaci ártrendje 1986-ban csökkenő, mint az 5. táblázatból is látható, a kivitel csökkenésének éppen e termékcsoport volt a hordozója.
 - 1986-ban nagy szárazság volt Brazíliában, ami szintén csökkentette az exportálható az exportálható agrártermékek mennyiségét (így pl. visszaesett a kávéexport).
 - A szójaexport is elmaradt a várttól, mivel 1986-ban nagy mennyiségű USA-szója került a világpiacra.
 - Az amerikai dollár értékcsökkenése szintén visszahúzólag hatott a kivitelre.
 - Mint korábban láttuk, a külföldi működőtőke braziliai tevékenysége alábbhagyott (tőke kivonás történt), ami nyilvánvalóan jelentett exportkiesést is.
 - Megvizsgálandó az a körülmény, hogy a Brazíliával az említettek miatt rossz viszonyban lévő USA protekcionizmusa (például a brazil „market reserve”-re való reagálás formájában, vagy más módon) akadályozta-e, és ha igen, milyen mértékben a brazil kivitelt.
- Kérdés az is, nem hatott-e negatívan az exportra az Eximbank brazil importőrökkel szembeni hitel-leállítása (például úgy, hogy az így kieső import valamilyen export számára fontos termékeket érintett).
- 3.) A beruházásokkal kapcsolatban először is le kell szögezni, hogy azok már évekkel a Cruzado-program előtt is nyomottak voltak (ez még az 1983-as válságév hagyatéka, melyből először 1985-ben, a civil kormány hatalomra kerülésekor volt felfelé történő kimozdulás- ld. 1. táblázat), tehát ezért sem okolható kizárólag a Cruzado-program. Másodszor: 1986-ban a kapacitások kihasználtsága nőtt, ami mindenképp pozitívum. Harmadszor: nem lehet negatívan megítélni azt, hogy a megvalósuló beruházások nem a kapacitásbővítésre koncentráltak, hanem a termelékenység emelésére és a diverzifikációra (különösen ha figyelembe vesszük, hogy eközben a kapacitáskihasználtság nőtt). A termelékenység növelése és a diverzifikálás a gazdasági fejlődés, illetve a világpiaci versenyképesség záloga. Negyedszer: a Cruzado-terv szemére vethetjük, hogy nem ösztönzött a kívánatos mértékben a termelés bővítésére (kapacitásbővítő beruházásokra). Az előbbieknél tükrében persze kicsit suta ez a követelmény, hiszen megkérdezhetnénk: jobb lett volna-e, ha a régi termelékenységi szintnek megfelelő újabb kapacitások jönnek létre, a korábbi kihasználatlan kapacitásokat megtartva (illetve „eltolva”)? De ha továbbra is fenntartjuk azt a véleményünket, hogy a modernizációt végrehajtó pótló beruházások és növekvő kapacitáskihasználtság mellett is növekednie kellett

volna a bővítő beruházásoknak, akkor meg kellett volna vizsgálnunk, hogy volt-e ehhez elegendő forrás (pénz) abban az országban, amely súlyos külső egyensúlytalansággal, adósságtörlesztési kötelezettséggel küzd. Amelynek a nemzetközi pénztőke nem nyújtja a szokásos segítséget. Ahonnét a külföldi működőtőke is kivonul. Ahol a hazai vállalatok nagyon eladósodottak, de ezen a kormány - bár megpróbál (ld. EIU Brazil 1986/3. 11. p.) - nem tud a kívánatos mértékben segíteni a saját erejéből, mivel maga is költségvetési deficittel küzd. Ahol a vállalatok (az Eximbank akciója folytán) fő importpiacukon elesnek a hitelektől. Amely előtt tehát a külső erőforrás-bevonás lehetőségei bezárultak, de amely maga - a törlesztési kötelezettségek miatt - erőforrásainak kiáramoltatására van kötelezve, illetve - a külföldi tőke hazautalásai, kivonulása miatt - ilyen erőforrás-kivonást szenved el. Ötödször: a beruházások nyomottságánál figyelembe kell vennünk az utóbb említett tényt, hogy t. i. a már korábban elmondottak miatt a külföldi működőtőke nemhogy nem növelte, hanem egyenesen csökkentette brazil beruházásait, aminek nyilvánvalóan nemcsak közvetlenül (a kapacitásait csökkentő, illetve nem növelő külföldi cég megrendelőinek, beszállítóinak oldalán) is van negatív hatása a beruházásokra. A külföldi működőtőke bizonyos mértékű kivonulása természetesen az (egyébiránt régi keletű) brazil koncepciónak (t. i. a hazai tőke támogatásának) a része. Az 1986-87-es beruházás-csökkenés (tőkekivonás) azonban messze nem csak ebből adódott, tehát nem a kormány akaratának alázatos végrehajtását jelentette. Abban közrejátszott a nemzetközi pénztőke brazil politikával szembeni állásfoglalása, illetve a brazil demokratizálódási folyamat is. A külföldi olajtársaságok kiutasítására vonatkozó előírás valamint a kisebbségi külföldi tulajdonrészesedés erőltetése komoly aggodalmat vált ki a multinacionális társaságok körében. Bár bizonyos remény mutatkozik egy liberálisabb törvénytervezet elfogadására, a jelenleg folyó alkotmányi viták aláássák Brazília külső tekintélyét. Még ennél is súlyosabb kárt okoz majd, ha parlamentáris kormányzási rendszert (!) léptetnek életbe, hiszen az ebben résztvevő politikai pártok között nagy az ellentét.” (Az én kiemelésem - A. A. Nemzetközi gazdasági adatszolgáltatás. Gazdasági elemzés. Brazília. 1988. febr. 11. p.) Legvégül: ez utóbbival is összefüggésben rá kell mutatni, hogy Braziliában a beruházások nyomottságához a közelgő kongresszusi választások (1986. november) is hozzájárultak, s mint köztudott, ilyen politikai események előtt a vállalatok mindig és

mindenütt „kivárnak”. Összefoglalóan: ha el is ismerjük, hogy a Cruzado-program árfagyasztásának (illetve az árfagyasztás feloldásával kapcsolatos várakozásoknak), valamint a fogyasztáscsökkenés érdekében alkalmazott magas kamatlábaknak volt szerepük a beruházások nyomottságában, ezt egyedül, vagy akár fő okként nem jelölhetjük meg.

4.) Mindezzel tulajdonképpen már el is soroltuk a külső egyensúly megbomlásának, a tőke- és (folyó) fizetési mérleg megugró deficitjének okait. Röviden:

- Az átütemezési tárgyalások sikertelensége miatt az adósságszolgálat már 1985-ben is alig csökkent.
- Az IMF-fel való nézeteltérések, illetve a belpolitikai helyzet miatt nőttek a külföldi cégek profit-, osztalék- illetve amortizáció-hazautalásai már 1985-ben. (Az új külföldi közvetlen beruházások értéke csak 0,1 milliárd dollár volt.) 1986-ban egyenesen tőke kivonás történt, a külföldi beruházások 1987-ben is alig nőttek, a nettó tőkeáramlás azévből is negatív volt.
- A szükséges újabb hitelek nem álltak rendelkezésre.

Mindezekben ha okként jelöljük is meg a Cruzado-programot, illetve a brazil kormány gazdaságpolitikáját, akkor is elsősorban és alapvetően mint közvetett okot kell megjelölnünk. Ok volt, t. i. annyiban, hogy nem értett vele egyet az IMF.

A Cruzado-program (illetve a Sarney-kormány által vallott és követett gazdaságpolitikai koncepció) megítélésében tehát óvatosnak kell lenni, s vigyázni kell, hogy ne keverjük össze az események egyidejűségét a köztük lévő korrelációval.

A Sarney-kormány gazdaságpolitikáját követő Brazília kedvező külső egyensúlyi helyzete (kereskedelmi, tőke- illetve fizetési mérleg aktívuma, illetve egyensúlya) azt bizonyította volna, hogy nem szükséges az IMF programját követni a gazdaság talpra állításához. A tőke- és fizetési mérleg egyensúlya az átütemezésektől (átstrukturálástól) függött. Erre nem került sor. Az export (messze nem kizárólag a Cruzado-program miatt!) nem nőtt a szükséges mértékben. Így a kereskedelmi többlet (bár messze felülmúlta az 1980-83-as évet) nem volt képes ellensúlyozni a tőke- (illetve fizetési) mérleg hiányt. Az ország külső egyensúlyi helyzete tehát romlott. A kör bezárult.

(Megjegyzendő, hogy pl. 1980-83-ban a helyzet mind a kereskedelmi mérleg, mind a folyó fizetési mérleg, mind a GDP, illetve a beruházások növekedése szempontjából sokkal rosszabb volt, mint 1985-87-ben, az IMF és Brazília közti viszony akkor mégsem volt annyira

feszült.)

Nem kívánok a Cruzado-program, illetve a Sarney-kormány gazdaságpolitikájának apostola lenni., és nem hiszem, hogy Brazília 1985-87-ben megtalálta az egyedül üdvözítő megoldást gazdasági-társadalmi gondjai számára. De szeretném leszögezni: bármilyen (helytelen? helyes?) volt is a Cruzado-program, egy pillanatig sem állt „önmagában”, egy pillanatig sem nyílt rá lehetőség, hogy pusztán önmaga hibáival, következtelenségeivel álljon szemben. Ilyen „önálló” programmal egy eladósodott ország nem is bírhat. Persze ha eleve feltesszük, hogy az IMF által javasolt irányvonal a helyes és csak az a helyes minden eladósodott, külső egyensúlyi zavarokkal küzdő ország számára, tehát ha eleve feltesszük amit bizonyítani akarunk, akkor nem vesszük észre (mert nem fér bele a képbe), hogy a Cruzado-program nem önmagától (bár kétségtelenül önmaga miatt) bukott el.

Több országra, köztük Brazíliára vonatkozóan olvashatjuk: az IMF „hatékony segítséget nyújtott a gazdaság talpra állításához, ezért cserébe viszont gazdaságpolitikai ajánlásokat tett.” (Török Ádám: Konzolidációs gazdaságpolitikák nemzetközi tapasztalatai. Közgazdasági Szemle 1988/5, 552. p.) A mondat értelme nem változik, ha azt mondjuk: az IMF gazdaságpolitikai ajánlásokat tett, ezért cserébe segítséget nyújtott a gazdaság talpra állításához. Mivel itt cseréről, tehát két, egymáshoz szorosan kötődő aktusról van szó, ha tagadunk, mindkét cselekvést tagadnunk kell: az IMF nem tett gazdaságpolitikai ajánlásokat, így nem nyújtott hatékony segítséget a gazdaság talpra állításához. Ebből pedig következik, hogy az egyes országokat nem egyszerűen az IMF-ajánlások követése (illetve nem követése) segítette (illetve hátráltatta) gazdasági bajaik orvoslásában, hanem az IMF egyéb (közvetlen, illetve közvetett anyagi) segítsége is (illetve elmaradása). Az IMF- ajánlások tehát a szó szoros értelmében igen „drágák” az eladósodott országok számára, amelyek nincsenek abban a helyzetben (még ha akarnának is!), hogy ezt az „árkapcsolást” elutasítsák. Ezt Brazília példája is bizonyítja.

Brazília számára az IMF „hatékony segítséget nyújtott” abban, hogy belássa: nem teheti meg, hogy ne hallgasson az IMF-re.

KÉPZELD EL!

Képzeld el, hogy nincs mennyország
Könnyű elképzelni
Pokol sincs alattunk
Fölöttünk csak az ég
Képzeld el az embereket,
Ahogy a másnak élnek ...
Képzeld el, hogy nincsenek határok
Nem nehéz elképzelni
Nincs, ami megöljön, amitől meghalsz
Nincs vallás sem
Képzeld el az embereket
Ahogy békeben élnek
Képzeld el, hogy nincs tulajdon
El tudod képzelni?
Nincs szükség gumibotra, éhezésre
Testvériségben élnek az emberek
Képzeld el az embereket
Osztoznak az egész világon ...
Azt mondd, álmodozó vagyok
De nem csak én vagyok az
Remélem egy napon Te is közénk állsz
És egységes lesz a világ!

/John Lennon/

A TÁRSADALOMELMÉLETI KOLLÉGIUM /TEK/ ALKALMI LAPJA

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZALAI ZOLTÁN
FELELŐS KIADÓ: SZALAI ZOLTÁN